

Fig. 1. Hagenbjerg. Ydre, set fra syd.

L. L. 1959

HAGENBJÆRG KIRKE

ALSNØRRE HERRED

Kirken var i katolsk tid indviet til *Vor Frue* (sml. (†)altertavle p. 2574 og klokke nr. 1 p. 2583). 1507 omtales et *S. Nicolai alter*¹. Efter reformationen havde kirken samme tilhørsforhold som Svenstrup (p. 2543).

Det 1857 opførte tårn har tjent som sømærke².

Ifølge et af de almindelige, navneforklarende *sagn* skulde kirken være bygget af »Kong Haagen«³. Variationer⁴ af sagnet udlægger en ridder, eller kæmpe, Hagen, som byggherre, der som takoffer rejste kirken på det bjerg, hvorfra han iagttog, at hans skibe vendte velbeholdne hjem fra togt (jfr. i øvrigt under Svenstrup p. 2543). Til en nu ukendt billedsten er knyttet det *sagn*⁵, at en eller anden flyttede grundpælene ved kirkens opførelse, hvorefter den ikke kom til at stå lige øst—vest. Da mesteren så det, blev han så fortvivlet, at han skar hovedet af sig selv; dette blev indmuret på nordvesthjørnet af kirken.

Den højt- og fritliggende kirke syd for Hagenbjerg by er placeret lidt sydvest for toppen af den 49 m høje Møllebakke. Fra kirke og kirkegård er der stærkt fald mod øst, syd og vest; kirkegården, som nu har sit højeste punkt nogle me-

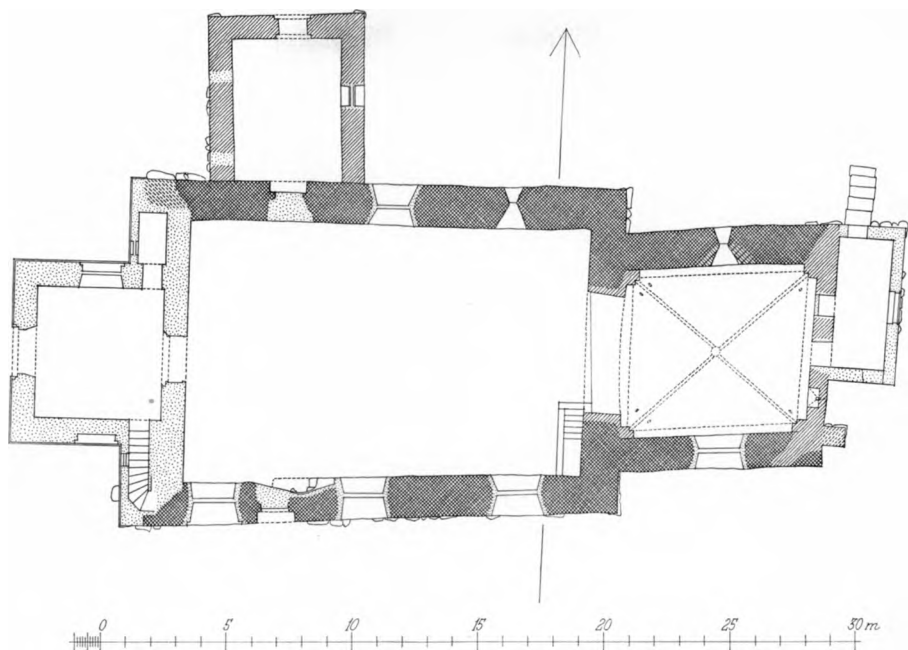

Fig. 2. Hagenbjærg. Plan. 1:300. Målt af John Petersen 1958.

ter syd for koret, er næsten en regelmæssig oval (sml. fig. 26); den hegnes af en kampestensmur langs hvis inderside en række af store elme-, linde- og ahorntræer. O. 1811 skete der en betydelig udvidelse af kirkegården⁶ (mod syd?)⁷, og sognepræsten anklages i denne forbindelse for i regnskabsåret 1811—12 uden tilladelse at have brugt 434 rdl. til kirkegårdens forbedring⁸. I øst er der en gotiserende støbejernslåge fra 1883⁹ til den lange, smalle, endnu bevarede kirkesti fra Elsmark og Lunden, i nord og vest køreporte med jernlåger mellem piller af gule sten, alt fra 1899—1900⁹; en låge i syd, omtalt 1825¹⁰ i forbindelse med reparation af de murede piller, førte formentlig til Brandsbøl kirkesti, mens Brandsbøls »vendeplads« indtil tårnets opførelse (p. 2568) fandtes i vest¹¹. — I diget umiddelbart nord for den østre låge og vest for nordporten er indsat sten med indhuggede initialer og årstal, henholdsvis HOB 1701 og OFB CM 1706, der antagelig refererer til digets omsætning. — To nyopmurede »Port Huuse« nævnes 1772¹².

En †kirkerist istandsattes 1733¹³.

Fritstående †klokkehuse af træ. 1) Til beklædning af klokkehuset indkøbtes 1669 gode, svenske deller¹⁴ og 1732 egespån¹⁵. Materialerne fra dette »afbrændte gamle gandske forfaldne og vanskelige Klocke Huus« solgtes på auktion 4. oktober 1756 for 50 rdl.¹². Bygningen stod formentlig på samme plads som dens afløser.

2) (Fig. 7 og 26) 1757—1855. Rådmand Sv. Johan Thortsen, Sønderborg,

El. M. 1960

Fig. 3. Hagenbjærg. Spor efter det romanske kors trætondehvælv på triumfmurens østside (p. 2568).

var entreprenør på det nye klokkehus, som opførtes af tømrermester Hans Jensen Junter fra samme by¹². »Den 6. juni 1757 var det hele sogn ad Sønderborg efter det nye klokkehus, og siden d. 7. da rejste vi den vester side«, oplyses det i en samtidig kilde¹⁶; et par dage senere må rejsningen have været afsluttet, thi i husets hovedbjælke stod følgende indhugget: HKR HIS [Hans Jensen (Junter), Sønderborg?] Anno 1757 D 9 IVNI TFS¹⁷. — Klokkehuset, der var opført af eg med beklædning af fyr, var 1828 meget forfaldent¹⁸; efter at kirken planer om opførelse af et stentårn var strandet i første runde, blev klokkehuset istandsat 1835¹⁹. 1855⁸, inden kirken havde fået sit stentårn og formentlig som et led i kampen for dette, nedreves klokkehuset, der ifølge kirkeinspektionens skrivelse 1849 »i arkitektonisk styghed intet lader tilbage at ønske...«²⁰. Bygningen lå nordvest for kirken, på et relativt højt sted, hvor mindesmærket over de faldne 1914—18 rejstes 1921, og ved denne lejlighed fjernedes kampestenssylden.

En interimistisk *†klokkestabel* eller galge nord for kirkegården bar klokkerne, indtil disse 1857 overførtes til det murede tårn¹¹.

Kirken består af romansk kor og skib, gotisk våbenhus i nord, sakristi i øst fra 1780 (ombygget 1811—12) og et tårn i vest fra 1856—57. Om *†klokkehuse* se ovenfor. Orienteringen er omtrent solret.

Det uregelmæssige kor er muligvis tillige med triumfmuren noget ældre end det korte, brede skib, hvis langmure divergerer næsten een meter mod vest. Koret er placeret på omtrent vandret terræn, skibet derimod på et mod vest

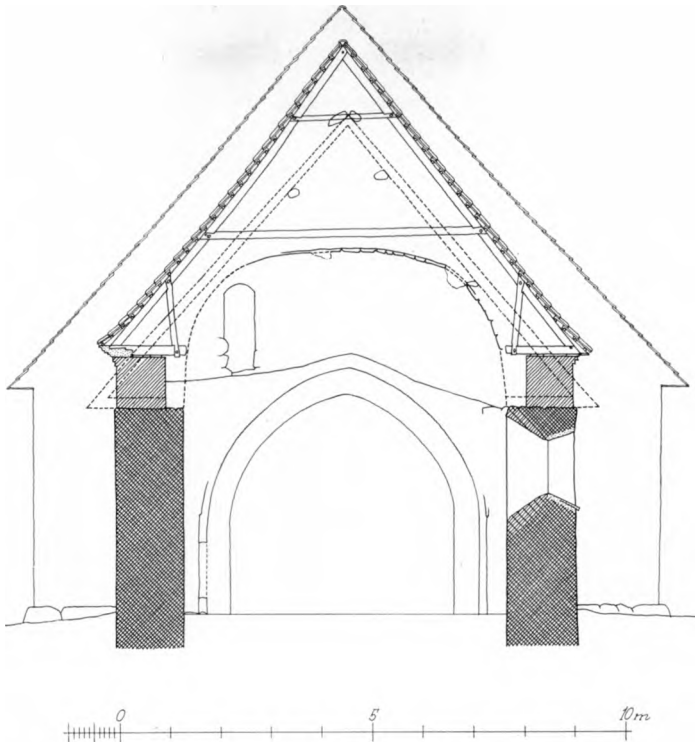

Fig. 4. Hagenbjærg. Snit i koret, set mod vest. 1:150. På korgavlen ses aftryk efter det romanske spærfag og det deri ophængte trætøndehvælv (snittet gennem den gotiske hvælvning er af hensyn til klarheden ladet uskraveret). Målt af El. M. 1960 (p. 2568).

så stærkt faldende, at niveauforskellen mellem overkant af syldsten under øst- og vesthjørnet er noget over een meter; et tilsvarende om end langt ringere fald er endnu mærkbart i murkrone og tagryg.

Den romanske bygning er opført af *rå kamp* i nogenlunde regelmæssige skifter af vidt forskellig højde og med mange småsten og flækker i fugerne. Bag våbenhusloftet står muren med et ret tykt, groft pudslag, som næppe er oprindeligt. Hjørner og andre detaljer er sat af let tildannede *granitkvadre*. Murene er tykke, i koret ca. 125 cm, i skibet ca. 165, og den romanske murhøjde målt ved skibets øst- og vesthjørner er henholdsvis ca. 400 og 510 cm over syldstenene. Der er bevaret to vinduer (genåbnet 1954), eet i korets og eet i skibets nordside, men korets (fig. 6) er indvendig præget af en senromansk ombygning med munkesten. Skibets vindue, som har en udvendig højde på 115 cm, sidder 50 cm under murkronen. De høje, rundbuede døre, der står som udvendige blændinger, har formentlig begge haft retkantet lysning, men i den delvis ødelagte syddør er der nu et rundbuet lysningsstik af teglsten. Norddørens lysning er derimod velbevaret, dækket af en ret høj granitoverligger, der snarere må betegnes som en stenhjælke end som et tympanon.

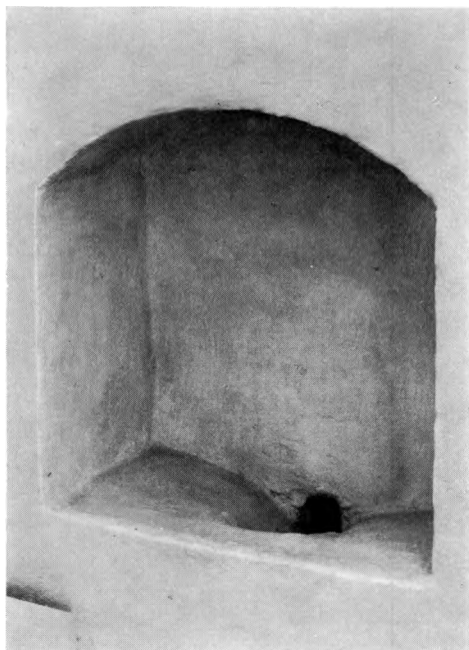
I det *indre* findes ingen romanske enkeltheder, men på østsiden af triumfmurens taggavl, der er den eneste bevarede romanske gavl, ses aftryk efter korets sikkert oprindelige *†trætøndehvælving* (fig. 4). I kanten af det tynde og langt fra dækkende pudslag, som er påført gavlen under hvælvingen, ses aftryk af dets 6—17 cm brede og 3 cm tykke brædder (fig. 3), som har været ophængt i spærfagene (sml. tagværker p. 2569 f). Skibet har formentlig haft bjælkeloft.

Ændringer og tilføjelser. I sengotisk tid blev *koret ombygget*, og det var formentlig ved denne lejlighed, trætøndehvælvingen fjernedes. Flankemurene forhøjedes med 10—11 skifter munkesten, og østgavlen fornyedes i samme materiale; flankemurene fik to savskifter og taggavlen tre højblændinger, som senere er tilmuret og ødelagt foroven. Indvendig i gavlens nordre del blev der muret en fladbuget (1780 ødelagt) niche og i dens søndre del en fladbuget *piscina* med afløb (fig. 5, højde 77 cm, nichens bund 104 cm over gulv). Triumfbuen fik sin nuværende, spidse form, og rummet dækkedes med en *krydshvælving*, som hviler på faldede hjørnepiller, spidse helstens skjoldbuer og retkantede kvartstens ribber, der mødes omkring en rund slutsten; flere ventilhuller i sviklerne. To støttepiller mod gavlen var nok samtidige med denne; den nordre er fjernet ved sakristiets ombygning 1812, den søndre næsten ommuret 1821¹⁰.

Det sengotiske *våbenhus* foran norddøren er opført af rå kamp, og fra *styrtrumsloftet* kan man iagttage den fine og omhyggelige støbning, hvis fuger er fuldstændig pakket med små granitskærver; åbninger og taggavl er af munkesten. Flankemurene har falsgesims, og i den østre ses to små, oprindelige lysåbninger, der tilmuredes 1821, da østmurens nuværende vindue blev indsat og de murede bænke fjernet¹⁰. Døren er fladbuget, udvendig under et spidsbuget spejl, og den usædvanligt formede blændingsgavl har tre spidsbuede højblændinger, der omsluttet helt af et blændingsbånd, som følger den kamtakke gavls konturer; de ni kamtakker er afdækket med muretagsten.

Sakristiet ved korets østgavl er opført 1780 af tømrermester Seiffert¹², men ombygget og udvidet mod nord 1812 af sognepræsten mod kirkesessionens anvisninger²¹. Den lille halvtagsbygning, der har yderdør i nord med indfatning fra 1820²², vinduer i øst og syd, står i forbindelse med koret gennem en dør midt i gavlen. Denne døråbning, der formentlig er samtidig med sakristiets ældste del, blev 1812 afløst af en dør længere mod nord; førstnævnte dør genåbnedes 1831 i forbindelse med opstillingen af en ny altertavle (p. 2572), og i den anden dør indrettedes et skab¹⁰ (p. 2580).

Det *tårn*, som opførtes 1856—57²³, var resultatet af næsten tredive års anstrengelser for at få det fritstående klokkehus udskiftet med et muret tårn. Flere projekter til et tårn over våbenhuset, heriblandt et par af C. F. Hansen, blev kasseret mellem 1827—1834²⁴, og sidstnævnte år anbefalede rentekamme-

L. L. 1959

Fig. 5. Hagenbjærg. Piscina i korets østvæg (p. 2568).

L.L. 1959

Fig. 6. Hagenbjærg. Vindue i korets nordmur (p. 2567).

ret i stedet en reparation af klokkehuset⁸. I begyndelsen af 1850'erne kom der påny fart i byggeplanerne²⁵, og det blev vedtaget at opføre et tårn i vest efter tegning²⁶ af forhenværende husfoged Grotrian i Augustenborg, under tilsyn af L. A. Winstrup, hvis denne godkendte tegningen, hvilket ingenlunde blev tilfældet »med Undtagelse af Spiret«²⁷. Grotrian fik arbejdet, men til stort held for kirken opførtes tårnet efter nogle af Winstrup fremsendte tegninger²⁸, »modifikationer«, til Grotrians forslag¹⁹.

Tårnet, hvis spir er inspireret af Rise (Åbenrå amt p. 1806), opførtes af dårligt brændte, gule mursten, der skallede så stærkt, at man allerede 1871 måtte cementere bygningen⁶ og 1883 forny den ydre skal i een stens dybde; samtidig opsattes flere jernankre⁹, hvoriblandt nogle med årstallet 1857 (i vest). Det fladloftede tårnrum indrettedes ved opførelsen til våbenhus med indgang fra vest. Adgangen til tårnets øvre stokværk var indtil 1954 ad en indvendig fritræppe, men nævnte år blev der i forlængelse af skibets mure rejst et trapperum i syd og et målerrum i nord (arkitekt M. Meyling), og samtidig hvidtedes tårnets ydre. Det spåntækte, tjærede spir krones af en fløjstang med forgyldt kugle og kors; i kuglen er der indlagt en seddel forfattet af biskop J. Hansen med oplysning om tårnets opførelse²⁹.

Tagværket over skibet må være samtidigt med murene; det er af krydsbåndstype, udført i spinkelt eg og mærket med romertalsnumre udført med økse og

Fig. 7. Hagenbjærg. Ydre, set fra nord 1849, da kirkepladsen benyttedes til eksersits.
Efter blyantstegning af G. Møller. Ved embedet.

lille huljern; bindbjælkerne er udskiftet på forskellige tidspunkter. Korets tagværk er gotisk og samtidigt med hvælvingen. På triumfgavlens østside ses spor efter et fromansk spærfag, hvis kip markeres af to udkragende kampesten, og hvis spær har været støttet af andre udkragende sten (sml. fig. 4).

Kirken står hvidkalket med tjæret sokkel og blåglaserede tagsten³⁰, der har afløst et »munke- og nonnetag«³¹, på spiret dog spån. Sydmuren i kor og skib har en profileret gesims fra 1868¹⁹, og alle åbne vinduer er forsynet med trækarmer. Det indre præges af en restaurering 1954 (arkitekt M. Meyling), da det 1873⁹ opsatte gipsloft på bjælkernes underside fjernedes; loftet står nu med bejdsede bjælker og gråblå brædder. Den femte bjælke fra øst bærer indskriften IHS 1674¹⁴, i hvilket år der blev indlagt to bjælker, og de to følgende IHS 1724³². Korgulvet af røde, uens store kalkstensfliser stammer fra 1954, og skibets bræddegulv er fornyet 1960.

†*Vindfløje*. 1756—58 lavedes en ny fløj til klokkehuset¹².

Glasmaleri. Et par glasstykker med romanske malerier blev fundet i korets nordvindue 1954³³.

Kalkmalerier fra forskellig tid afdækkedes 1954 i koret, dels på nordvæggen og dets vindue, dels på hvælvingen; de sidste restaureredes 1956 (Egmont Lind)³⁴. 1) Fra romansk tid er sikkert en murstensbemaling i gråt, rødt og hvidt forneden på vinduets østsmig.

Fig. 8. Hagenbjærg. Ydre, set fra nord.

E. M. 1957

2) Antagelig fra gotisk tid: i vinduets vestre oversmig (fig. 6) rester af to figurer; på nordvæggen rester af figurmaleri, øst for vinduet et hoved, vest for vinduet (overkalkede) meget ødelagte spor. I højde med vinduets sål en 65 cm bred frise og derunder en draperimaling (overkalket).

3) Hvælvedekorationen fra henimod eller o. 1500 er udført i brændt lysokker og gråt. Langs ribberne er der bladranker med slyngede spidser (sml. fig. 11), i nord- og sydkappens isselinier vaser med bladvækster og i sydøsthjørnet en vrængemaske omkring et ventilhul.

INVENTAR

Blandt kirkens inventar må bemærkes sønderjyden C. W. Eckersbergs altertavlemaleri fra 1831, det eneste arbejde han har leveret til landsdelens kirker (kopi i Notmark p. 2495). Det har afløst den sengotiske fløjaltertavle, hvis figurer — efter en tid på kirke-loftet — nu er i Nationalmuseet sammen med en Mariafigur fra en $\ddagger$ sidealtertavle; kirkens eneste levn fra middelalderen er derfor nu fontekummen, mens den sene renæssance repræsenteres af en rigt skåret prædikestol. — Af tidligere stafferinger omtalt i regnskaberne kan nævnes Jonas Herdahls fra 1760, Peter Ebbesens 1772¹² samt A. M. Petersens egetræsmaling 1875, dog oplyst af lidt hvidlakering med guld på pulpiturpanelerne⁶. Kirken står nu med en nystaffering 1960 ved Carl Bjerring.

Alterbordet er nyt, af glatte brædder, med dobbeltlåger i østsiden.

Alterklæde 1958. $\ddagger$ *Alterklæder*. 1741 købtes 16½ alen grønt fløjl, 4¹¹/₁₆ lod guldresser og 3 kvint gul silke. 1780 anskaffedes fint, sort »Sammet« [fløjl],

L. L. 1959

Fig. 9. Hagenbjærg. Altertavle 1831, maleri af C. W. Eckersberg i ramme af J. H. Koch (p. 2572).

»Guld Franger« [frynser] samt brede og smalle guldtræsser til et andet alterklæde¹²; men to år senere stjal en tyv, foruden kirkens messehagel og en guldlaurbærkrans på alteret, også klædets guldsnore¹⁶, som derfor 1784 erstattedes af nye guldtræsser¹². 1827 og 1860 var alterklædet af sort fløjel med guldtræsser³⁵.

Altartavlen er et maleri³⁶ (fig. 9), bønningen i Gethsemane, signeret E[ckersberg] 1831 og overdraget kirken dette år sammen med et nyt $\dagger$ alterbord og indfatningen³⁷, »Opstalt med Fronton«, efter tegning af kgl. hofbygmester J. H. Koch.

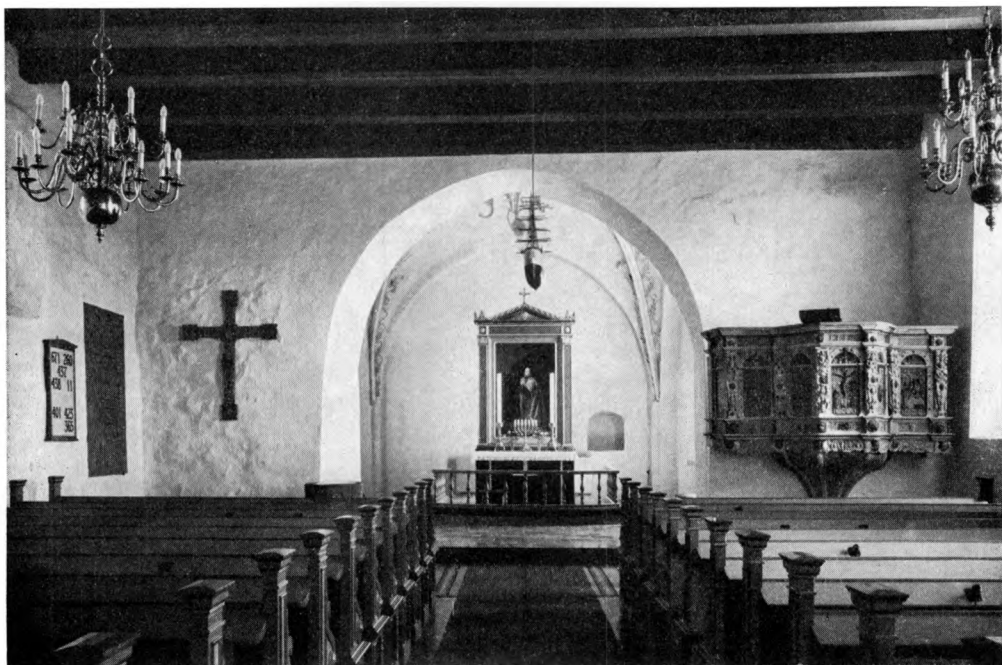

Fig. 10. Hagenbjærg. Indre, set mod øst.

L. L. 1959

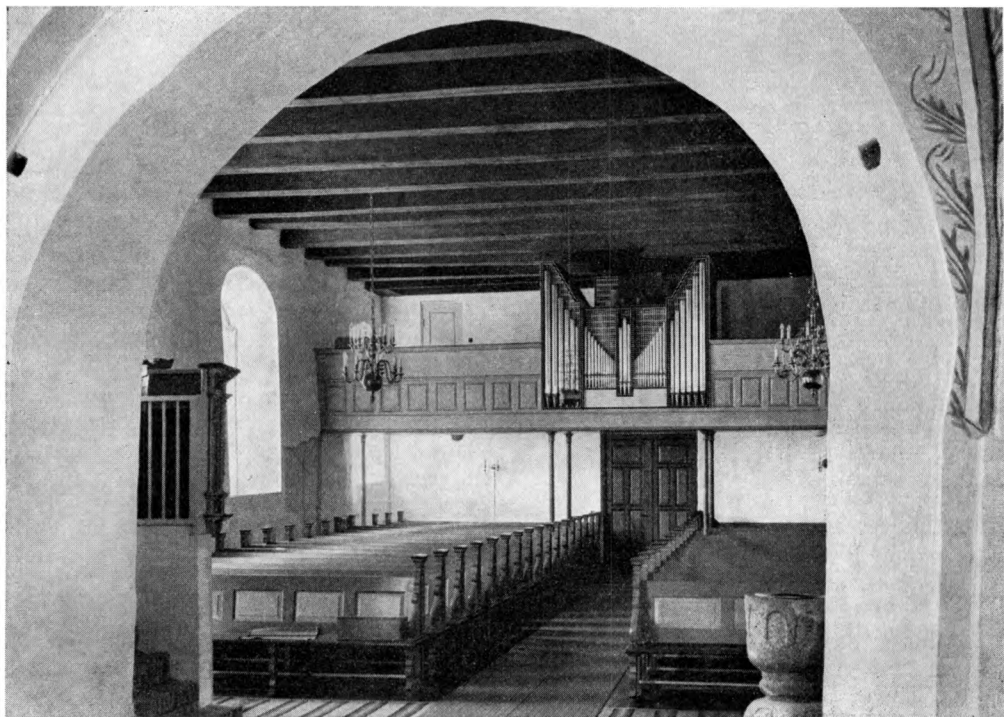

Fig. 11. Hagenbjærg. Indre, set mod vest.

L. L. 1959

Fig. 12—13. Hagenbjerg. †Fløjaltartavle. Detaljer fra midtskab. 12, *Marias himmelkroning; 13, *Johannes Døber og bisp, som har flankeret himmelkroningen. I NM (p. 2574).

(†) *Altartavle*. Fra kirkens sengotiske †fløjaltartavle, fra 1500'ernes første fjerdedel og udført i samme værksted som Bedsted (Åbenrå amt p. 1724), er bevaret en række *figurer, der siden 1851 findes i Nationalmuseet. Den ca. 94 cm høje figurgruppe, Marias himmelkroning (fig. 12), har haft plads i midtskabet, mellem de to 116,5 og 128 cm høje, stående figurer af Johannes Døberen med bog og lam og en bisp (med fornyet stav) (fig. 13). I fløjene har de 12 lidt stive, 55—56 cm høje apostelfigurer været anbragt i to rækker over hinanden. Flere af apostlene har mistet deres attributter, men følgende kan identificeres: Johannes, Jakob major, med opkrattet hatteskygge, Andreas, med kedelhat, bog og halvdelen af sit kors, Paulus (?), skaldet, med fuldskæg og bogpose (fig. 14), den skægløse Thomas (?) med halvdelen af sin vinkel, Matthias, med skaftet og en lille del af øksehovedet, Simon med saven samt den skægløse Matthæus med sværdhæfte (og sko). Alle figurerne er hulede i ryggen og har et udboret hul i issen og et taphul i soklen; 1830 beretter sognepræsten³⁸, at »for nogle Aar siden [1825] fandtes den øverste Deel af Tavlen (omtrent 1/3 Deel) nedstyrtet paa Alteret og aldeles forslaaet«. Hermed menes vel bl. a. det krucifiks, som har haft sin plads oven på midtskabet³⁹, og hvoraf Kristusfiguren (fig. 15), 65 cm høj og nu uden arme, findes i Nationalmuseet.

Fig. 14—15. Hagenbjærg. †Fløjaltertavle, detaljer. 14, tre *apostle fra sidefløjene (p. 2574); 15, *krucifiks-figur, der har kronet midtskabet. I NM (p. 2574).

1745 fik Hans Ebbesen (maler og billedhugger) i Svenstrup 1 rdl. for at reparere det forfaldne, store billede ved alteret; 1760 renoverede maler Jonas Herdahl alteret, men 1772¹² og 1778²² renoverede Peter Ebbesen atter tavlen med »ægte Bogguld, Berliner Blaa af den bedste«, cinnober, ægte bogsølv, blegvidt, sølverglød, kobberødt, brunødt, okkerguld etc., rimeligvis den staffering, som figurene endnu har rester af, og herunder skimtes den oprindelige staffering, på kridtgrund. Midtskabets figurer bærer alle gyldne kapper, og under Marias lysblå kjole er der spor af oprindelig guld. Apostelfigurene har i modsætning til hovedfigurene en mere gråhvid ansigtsfarve; de er alle iført gyldne kapper med blåt eller rødt foer, kontrasterende med deres røde eller blå kjortel; alene Matthæus har hvid kjortel. Krucifiksfiguren har ligeledes gråhvid hudfarve, brunt hår samt hvidt lændeklæde, hvorunder anses lysblåt.

Ifølge præstens ovennævnte beretning var tavlen allerede ved hans tiltrædelse [1807] »høist brøstfældig og ormstucken«; da en restaurering ikke havde været mulig, havde man af pietetsfulde grunde ladet den stå, indtil det øverste var styrtet ned. Ved den næstfølgende, årlige synsforretning 1826¹⁰ fandt man det rådeligst at fjerne resten af tavlen, der anbragtes på kirkeloftet, mens alterbordet fik lov at stå tomt indtil 1831 (jfr. nuværende altertavle). 1851⁴⁰

indsendtes figurerne til det Oldnordiske museum i København⁴¹, og man har herefter antagelig suppleret enkelte manglende dele som Marias krone, Johannes' højre hånds to fingre, Gudfaders scepterkors, Kristi og bispens stave.

†*Sidealtertavler*. 1) *Maria med barnet stående på måneseglen (fig. 16), fra 1500'ernes første fjerdedel, ca. 130 cm høj. Mariafiguren mangler højre hånd samt lidt af håret i højre side, barnet begge hænder og lidt af venstre fod. Figuren står helt afrenset, blot med svage spor af forgyldning på håret, muligvis stammende fra Peter Ebbesens staffering 1772¹² og 1778²². Siden 1851 i Nationalmuseet (nr. 11584). — 2) Et †*Nicolaus-alter* er omtalt 1507, jfr. p. 2564.

Altersølv. *Kalk* 1718, nøje svarende til Svenstrup (p. 2552), med samme støbte krucifiks og samme mærker for Jürgen Matzen Jürgensen (Bøje 2733) og lødighedstal 24; under bunden graveret: 1718. 21 cm høj, forgyldt. 1791 reparerede Peter v. Hamm (se ndf.) kalken¹², der atter oppudsedes og repareredes 1825 af guldsmed Winther, Nordborg³⁷ (Bøje p. 303). *Disk* 1773/74, omlavet, forgyldt og antagelig forstørret af Peter v. Hamm¹²; på randen cirkelkors på graveret bund af koncentriske cirkler samt mestermærke P v H (Bøje p. 404). *Oblatæske*, 1774, af samme¹², der fik 5 rdl. for at »omgiøre og større giøre dend brøstfældige Oblat Æske«, som ifølge regnskabet var lavet 1754/56 af Marcus [fej! for Peter?] Bendixen, guldsmed i Sønderborg¹². Trind, glat, med svagt hvælvet låg, hvis kant har karnisprofil mellem platter; 5 cm høj, 10,8 cm i tv. Under bunden to mesterstempler som diskens samt lødighedstallet 24.

Vinkander. 1) (Fig. 19) 1754/56, udført af Marcus (Peter?, jfr. ovfr.) Bendixen, Sønderborg¹² (Bøje: Tillæg p. 85). 30,5 cm høj, med likeknækket korpus og træhank. Under bunden mesterstempel: PB i rektangel, lødighedstal 24 samt indprikket: »74 loth ½ q«. 1774 forgyldte P. v. Hamm vinkanden, hvortil gik fire species ducater, hvilket fandtes fornøden, fordi vinen tilforn blev fordærvet¹². 1786 foretog samme guldsmed »i Oxbüll« forgyldning af en kande²² (muligvis den ovenomtalte). Nu i præstegården, ude af brug. 2—3) 1893⁹, tysk fabriksarbejde af uædelt metal, den ene med påsatte evangelistmedailloner som Svenstrup (p. 2552), den anden har dråbeformet korpus med reliefbladværk og næbtud.

†*Vinflaske*, af sølv, 1754/56 repareret og forgyldt af Marcus Bendixen (jfr. ovfr.) for 4 rdl. 4 sk.¹² og atter forgyldt 1786 af P. v. Hamm²²; muligvis den der omtales endnu i inventariet 1873¹⁹.

Sygekalk (fig. 17), 1806 omlavet (sammen med disken) af Alexander Fürstenaу, Sønderborg²² (Bøje p. 405); 10,7 cm høj. På fodpladen to gange mesterstempelt: skriveskrifts-F i oval. Forgyldt; under bunden oblatgemme. 1821 istandsat og forgyldt af N. S. Winther, Nordborg³⁷ (Bøje p. 303). *Disk*, rimeligvis samtidig og af samme mester, glat, forgyldt; 6,7 cm i tv. *Oblatæske* (fig. 18) 1832, omarbejdet af en »sølvkrukke til brug ved privatkommunionen«

af J. J. Jürgensen, Sønderborg, for 8 rbd. 52 sk.⁴². Sekskantet, med forgyldt skruelåg, 10 cm høj. Under bunden Sønderborgs bymærke (Bøje 2727), mesterstempel: III i rektangel (Bøje 2749) samt lødighedstal 24.

Alterstager (fig. 20), sengotiske, fra sidste halvdel af 1500'erne, svarende til tinstagerne i Felsted (Åbenrå amt p. 1882), 50 cm høje (uden ben 40,4 cm)⁴³. 1873 anvendtes de som lamper, med olie i en påsat blikbeholder¹⁹, der 1886 udskiftedes med lysepigge¹¹.

†*Messehageler*. Den 1780 udførte hagel af sort fløj¹² blev stjålet 1782¹⁶ (jfr. †alterklæder p. 2572).

Alterskranke 1958, med slanke træbalustre. — 1732 maledes det nye †tralværk ved alteret¹⁵, et gitter, som vistnok har fortsat til østvæggen, idet regnskabet 1778²² omtaler »2 dørre som gaar igiennem bag alteret«. 1826 lavedes en ny †skranke af eg³⁷, der 1893⁹ afløstes af en enkel †tremmeskranke af fladbuget form.

Døbefonte. 1) Romansk, af granit, på granitfod fra 1949 (arkitekt M. Meyling); den lille, noget molesterede kumme er med sine 64,5 cm i tv. en snes cm mindre end de normale, romanske granitfonte (oprindeligt vievandskar?). Den har ingen mundingsprofil, men siden er dekoreret med 10 meget naive arkader, hvis brede piller står på vældige, aftrappede baser; omkring det koniske skaft løber en svær rundstav. 1772 og 1778²² stafferedes font og »låg«, (dvs. †*himmel* — lærer Riis omtaler det i hvælvet fastgjorte hejseværk)¹⁷. I Fr. M. Meyers tid (1807—34) blev fonten (kummen) »slængt ned« i præstegården og anvendt til at klappe tøj ved, men anvendtes senere som »urne« på Meyers gravsted, forsynet med et låg¹⁷, der i virkeligheden var foden af en romansk, gotlandsk †*kalkstensfont*, 86 cm i tv. og 26 cm høj. Da kummen 1887 genopstilledes i kirken, blev den anbragt på denne fod, efter at den først var gjort »lempelig«⁹. Den afløstes 1949 af den ovenfor nævnte granitfod og står nu i præstegårdshaven.

2) Anskaffet mellem 1820 og —27³⁵ til erstatning af stenfonten. Af fyr, time-

Fig. 16. Hagenbjærg.
†Sidealtertavle, *Maria med barnet.
INM (p. 2576).

E. M. 1960

Fig. 17—18. Hagenbjærg. 17, sygekalk 1806 (p. 2576). 18, oblatæske 1832 (p. 2576).

glasformet, ottesidet, med flade, bladsmykkede ribber, af eg, på kumme og fod. Gråmalet, med gule blade og profiler. Tilhørende ottekantet *fontelåg* med håndtag. Samme staffering som fonten. Begge dele på loftet siden 1887.

Dåbsfad o. 1700, af messing (tidligst nævnt i inventariet 1742¹²), glat, med tre koncentriske dobbeltringe i bund og på kant; det sidste sted ses tre ens liljestempler samt muligvis et indridset, ankerformet bomærke. 48 cm i tv. m.

Krucifiks, kopi 1958 efter et 1400-tals krucifiks, skåret af Th. Pedersen, Odense⁴⁴; på triumfvæggen mod nord. Et »udhugget« *†krucifiks* omtales i inventariet 1742¹², muligvis identisk med det, der 1778 hang på skriftestolen, og som skulde males med adskillige slags oliefarver²².

Prædikestol i rig senrenæssance, o. 1625, på syv fag, hvoraf de tre springer frem som karnap; sydfaget mod væggen er glat, og nordfaget har, vel o. 1848, mistet sine relieffer og indskrifter (måske har der i den bevarede arkade været en fremstilling af syndefaldet?). De øvrige fag har kassetteværksprydede arkader med hver to relieffer, eet i bueslaget og, under tværgesimsen, eet i storfeltet. Frise- og postamentfelterne har fejlfulde, stærkt forkortede og sammenskrevne, plattyske reliefindskrifter, som skal læses i sammenhæng (i hovedfagets, korsfæsteisens, smalfter er indskrifterne erstattet af ornament). Fag 1) tomt (jfr. ovenfor). 2) Bebudelsen; i bueslaget: halvfigur af den velsignende Kristus med rigsæble; indskrifter: »Mariia ere boetdeschvp gt/ Gabrgel eengel

E. M. 1960

L. L. 1959

Fig. 19—20. Hagenbjærg. 19, vinkande 1754—56 (p. 2576). 20, alterstage (p. 2577).

thot«. 3) Fødselen; i bueslaget Markusløven; indskrifter: »tho Bethlehem isch gebar / Iesvs geboh«. 4) (Fig. 21) Golgatha; i bueslaget Kristus med rigsæble og kors; indskrift i kartouche under relieffet: »Iesvs am c«. 5) Jesu dåb; i bueslaget Johannesørnen; indskrifter: »dit is min lefr so / de dop Chris«. 6) Opstandelsen; i bueslaget Kristus, som nr. 2; indskrifter: »hir stit Christws op / fan dem doden«. Reliefferne har flere ikonografiske ejendommeligheder⁴⁵. På hjørnerne står dydehermer med fantasifulde frugt- og blomsterprydelser på hovedet (første fag har glat rammeværk): 1) Tro (?) med brændende kærte (?) i højre og ubestemmelig genstand i venstre hånd, 2) ?, på skødet to stående børn på hver side af blomstervase, 3) Retfærd, med sværd og vægtskål, 4) Kærlighed, med et barn i hver arm, 5) Tålmod, med lam i skødet, 6) ?, attributter i højre hånd tabt, ubestemmeligt i venstre. Under hjørnerne englehoveder, rige hængestykker; svejet underbaldakin; hængekugle og muret opgang langs triumfvæggen fra restaureringen 1960, da stolen i øvrigt fik en grundig snedkermæssig istandsættelse ved Carl Bjerring. Ved denne lejlighed søgtes stolens grundplan ført tilbage til den oprindelige, før 1848(?)¹⁹, da man ved fjernelsen af det rådne

panelværk samt den sammenbrudte trappe måske har drejet stolens nordre felter udefter. Lydhimmelen, fra begyndelsen af 1900'erne, af fyr, femsided og med kalkmørtel pudset på rørvæv i baldakinen, ligger nu på loftet.

Stolen står med en nystaffering fra 1960 ved Carl Bjerring; i nordfaget afdækkedes⁴⁶ en staffering fra 1863⁴⁷. Ved undersøgelsen af nordfaget afdækkedes en række farvelag, som dels er omtalt i regnskaberne, dels dateret ved forskellige årstal rundt om på prædikestolen, jfr. note 47. Under nordfagets bue-slag fremkom et initial A under en hertugkrone samt »1679«, der rimeligvis henviser til stolens første staffering, idet der direkte på træet lå en sort bundfarve for den forgyldte indskrift, brun bund for reliefferne samt guld og sølv på detaljer og profiler. Herover lå et lag, ligeledes med lidt forgyldning på figurdetaljer og profiler, hidrørende fra Jonas Herdahls staffering 1760¹². Fra 1771 (årstal under et senere påsat løvehoved) stammer en bemaling med grønligt blå og ultramarinblå, ved Peter Ebbesen, der desuden 1778 reparerede underbaldakinen og malede den mørkeblå²². Årstallet »1841« på underbaldakinens midtfag henviser til den staffering, som pastor Knudsen »selv måtte behage at angive«²⁰, lysgrå med mørkrøde hermer og dito baggrund for reliefferne, samt uægte forgyldning på glories og profiler. 1863³⁷ afløstes den af hvidgråt rammeværk med uægte forgyldning og brungule relieffer.

En †*timeglas-arm* med kobberblikgemme er omtalt i indberetn. 1910.

Stoleværk fra 1895 f.⁹, udført af snedker Jensen Schmidt af Lavensby efter tegning af sønnen, arkitekt Hans J. S. Det forrige †*slolesæt* var udført 1760ff. (årstallet fandtes på staderne⁴⁸ tæt ved indgangen¹⁷) af Christen Hansen, snedker i Lunden og Erick snedker i Nordborg og maledes samme år af Jonas Herdahl¹². 1778²² stafferede Peter Ebbesen 13 stole i koret⁴⁹ med blå oliefarve, mens dørfyldingerne marmoreredes hvide og mørkeblå. 1786 lavede Thomas Schultz og Niels Rasmussen staderne på det nye orgelpulpitur²².

Et *skab* til pengeskrinet og »tavlerne« indmuredes 1831 i den tidligere dør til sakristiet¹⁰ (jfr. p. 2568).

Pulpitur i vest, identisk med det rimeligvis 1748/50 af snedker Christen Christensen »nyt anlagte kirkeloft«¹², langs skibets nordvæg; det blev 1943 nedbrudt og overflyttet til vestenden. Pulpituret har frisefyldinger med dobbelt »spejl«, hvoraf det yderste har indtungede hjørner; herover en balustrade af udsavede balustre. Det bæres af otte støbejernssøjler fra 1886¹¹, men støttedes tidligere af »fem store piller«⁵⁰, muligvis nogle retkantede træstolper, hvoraf to nu ligger som dragere i gulvet på skibets loft; de er 432 cm lange, har højt postament og »kapitæl« med savtak- og neglesnit og er blåmalede. Pulpituret var endvidere ophængt i loftet med snoede smedejernsstænger. Opgangen var ad en trappe fra koret, fjernet da ovnen anbragtes 1887—88¹¹. †*Pulpiturer*. Et pulpitur nævnes 1735 i forbindelse med en reparation¹⁵. Et orgelpulpitur (i

Fig. 21. Hagenbjærg. Prædikestol, detalje (p. 2579).

L. L. 1959

vest) omtales 1772 som »det nye loft med piller«; det ombyggedes allerede 1786, i forbindelse med anskaffelsen af det nye orgel (p. 2582), af Thomas Schultz og Niels Rasmussen, der tillige lavede trappen, byggede »skur« over orglet og bælgene samt omlavede staderne på det gamle loft²² [i nord]. — 1818 udtrykte man ønsket om at fjerne »det slet sammensatte Gitterværk, som giver Staderne paa Pulpituret Lighed med Hønhuse«⁵¹. 1886 blev vestpulpituret atter fornyet og støttet med otte jernsøjler¹¹.

Orgel 1958, bygget af brødrene Bruhn, Åbenrå, †*Orgler*⁵². 1764 anskaffedes

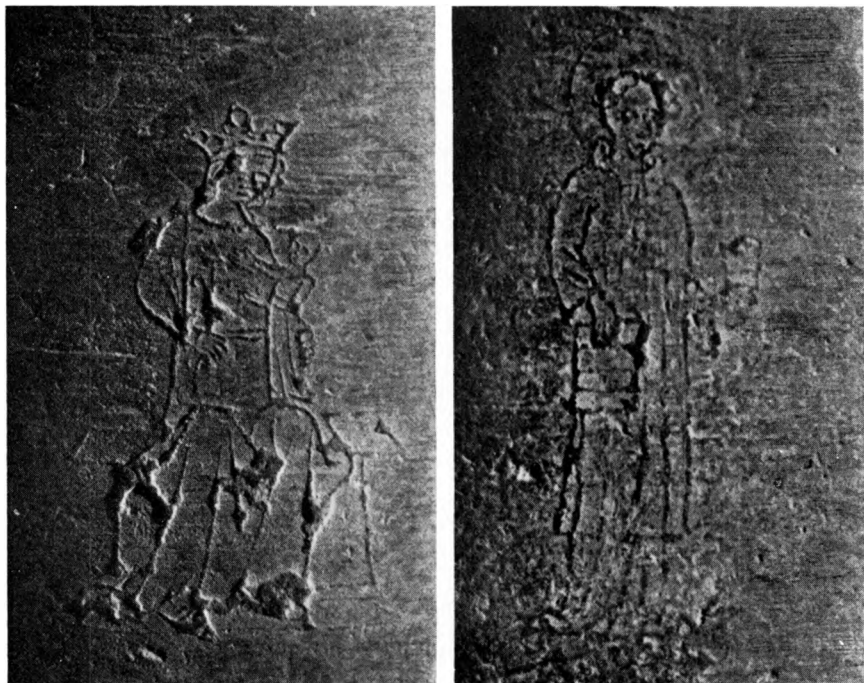

Fig. 22 a—b. Hagenbjærg. Maria og Laurentius fra klokken fig. 23 (p. 2583).

E. M. 1960

kirkens antagelig første orgel¹⁶. 1786 blev der skrevet kontrakt²² med Jürgen Hinrichsen Angel om et nyt, der måtte hovedrepareres 1855²⁰ af Marcussen og søn samtidig med, at det flyttedes længere mod vest i tårnet for at vinde mere plads¹⁹. Samme orgelbyggere leverede 1886 et nyt orgel¹¹.

Klingpung, med glat, lakeret skaft og messing-skaftholder (i sakristiet); rød fløjlspose med guldfrynser og -kvast samt -fraktur: »Offre Gud Tak« (i alterbordet); ude af brug. 1773 købtes sort fløjil og silke samt tresser til $\ddagger$ klingpung¹².

Nye *salmenummertavler*. To ældre tavler til skydenumre, med udsavet, omvendt æselrygsformet top- og hængestykke og hvid skriveskrift: »For Prædiken«, »Efter Prædiken«, findes i alterbordet og fire tilsvarende på skibets loft. To tavler til kridt-tal og med udsavet overkant, er løst anbragt op ad korets sydvæg. På den ene hvidmalet skriveskrift: »Brudevielse«, på den anden: »Altergang«, samt på dennes bagside: »Begravelse«.

Præsterækketavler. 1) 1734¹⁵, med nymalet, gylden kursiv, samt en fortsættelse med skriveskrift, i tre kolonner for »Sogne-Præster, Medtjenere i Ordet og Degne«; herunder skimtes ældre skrift. 1760 fornyede maler Jonas Herdahl bogstaverne med forgyldning, der atter renoveredes 1772¹²; oprindelig i koret, nu i tårnrummet. 2—3) Nyere, tilsvarende, med fortsættelsen; i tårnrummet.

Præstemaleri (fig. 24) 1772, af Ludvig Wegerslev (sml. gravsten p. 2584), hvis reliefskærne initialer kroner den forgyldte rokokoramme, der oprindelig

har stået i ubehandlet eg. Maleriet måler ikke mindre end 230 × 141 cm inden for blændrammen; på det røde bordtæppe en bog, hvorpå læses præstens alder: »1772 æt. 65« samt »XX«; på søjlebasen malersignaturen: »Chri. Conradij. Pinx. 1772«. Sort-hvidt flisegulv og gråt forhæng foran den lærde teologs⁵³ reol, med forskellige bibeludgaver. Maleriet skal være skænket af slægtninge og ophængt i kirken 1780¹¹. Nu i tårnets 1. stokværk.

Lysekroner, nyere⁵⁴. — †*Lysearm*, »gotisk«, af jern, omtales endnu hos Haupt.

Kirkeskib, skoleskibet »Danmark«, bygget af Jørgen Koch, Vesterkobbøl, Kegnæs.

*Klokker*⁵⁵. 1) (Fig. 22—23) fra 1300'ernes 3. fjerdedel, støbt af Olaf Henriksen [Kegge]. Indskrift med reliefmajuskler om halsen: »Ave Maria gracia plena« (»hil dig, Maria, fuld af nåde«); som skilletegn mellem »Ave« og »Maria« findes klokkestøberens sigil. Efter indskriften

en hund eller løve med et bladornament stikkende ud af gaben. Midt på klokkelegemet svage, 12,5—15 cm høje tegninger af Maria med barnet (lilje i højre hånd) og Laurentius med rist og pung(?) (fig. 22). 73 cm i tv. Ny ophængning ved Aug. Nielsen. (Uldall p. 35 f. og 60 ff.).

2) Genforeningsklokke, støbt 1920 af de Smithske støberier i Ålborg, med udsmykning af Th. Havning⁵⁶.

†*Klokker*. 1) 1597, omstøbt af Michel Westphal. Ifølge en bevaret, meget fejlfuld gengivelse⁵⁷ lød indskriften: »Tempore Christiani regis Danorum quarti m. Jacobi Math, episcop. anno domini 1597. F. d. Henrici Brun præpositi Al. et dom. Loann [fej] for Joann?] Envaldi pastoris reformata est hoc campano [fej] for hæc campana]. (»På Christian IV.s, Danmarks konges, tid, da magister Jacob Madsen var bisp, i Herrens år 1597, da Henrik Brun var provst over Als og hr. Leonh. [Johan?] Enevald⁵⁸ præst [i Ulkebøl] blev denne klokke omdannet«); herefter, på latin, Math. 5,13: »Våger derfor« etc. og »Her Johan Thomes Nelssen. Michel Westfal«. Klokken vejede 4 skippd., 9 lispd. og 7 pd.

2) 1793, omstøbt af nr. 1 af J. G. W. Landré, Lübeck⁵⁹. Indskriften var: »Omstøbt i Lübeck af J. G. W. Landre, da herr D. C. Lyhm var kirke-inspec-

E. M. 1960

Fig. 23. Hagenbjærg. Middelalderlig kirkeklokke (p. 2583).

E. M. 1960

Fig. 24. Hagenbjærg. Maleri 1772 af pastor
L. Wegerslev, d. 1778 (p. 2582).

tor og hr. L. Nyelancl sognepræst. Anno 1793. Ps. 95 v. 5: Kommer lader os tilbede« etc.... Denne store klokke, der var sprunget 1792⁶⁰, omstøbtes med tillæg af 124 pd. nyt metal til en vægt af 1252 pd. for ialt 482 mk. lybsk⁶¹. Afleveredes 1917 til krigsbrug.

Ny klokkestol, af fyr.

GRAVMINDER

†*Begravelser.* Ifølge Danske Atlas⁶² var i kirken begravet en gammel adelsmand Johan Timmesen [d. efter 1521], som for sit lejersted havde givet en del jord til kapellaniet i »Lagersbye« [Lavensby]⁶³. — To begravelser i kirken repareredes 1791²².

Lyseskjolde. 1) 1847. Sophie Margrethe Knudsen, f. Fangel, f. 12. juni 1797, d. 29. jan. 1847. Ps. 126, v. 5. Ovalt, hvidt, med sort bølgekant og sort skriveskrift.

I tårnrummet. 2—3) 1862. Jørgen Knudsen, f. i Ketting 8. nov. 1772, »Ordets Tjener« fra 8. nov. 1811 til 28. marts 1861, d. 25. juni 1862. To ens, ovale, sorte skjolde med gylden randliste og skriveskrift. I tårnrummet.

Gravsten (fig. 25) o. 1778. Ludvig Christensen Wegersleff, »sognepræst her paa stædet« fra 12. nov. 1734, f. i Aarhus 5. nov. 1707, ægtede 23. jan. 1750 Anna Margaretha Detleffsen af Nibüll i Risemoer, f. 26. maj 1731, d. 13. marts 1760; han døde 5. aug. 1778. »Symb.: Deo non mihi, Rom. XIV, 7. 8. 9«, her-efter gravvers. Nederst på stenen stenhuggerssignaturen »A. HB. F.« [Andreas Hinrichsen Bildhauer fecit], hvis værksted har leveret flere gravsten til landsdelens kirker, jfr. Nordborg nr. 2 og 3 (p. 2193) samt Løjt (Åbenrå amt p. 1802, nr. 3, efter samme forlæg). Grå kalksten, 186,5 × 129,5 cm, med meget fint hugget reliefudsmykning, rocailleramme om indskriften med versaler og store skønskriftsbogstaver. I skibets nordvæg, nær korbuen, tæt ved hans gravsted⁶⁴.

Smedejernskors, med sekundær indskrift over Peter P. Moldt d. 1901 og hustru Luise(!), f. Nicolaisen, d. 1912. Oval skriftplade hvilende på et latinsk kors og kronet af et tilsvarende, spinklere; over og under pladen jernbånd endende i henholdsvis opad- og nedadvendende volutter. 104 cm højt; gulmalet skriveskrift. På kirkegården, syd for koret.

Kirkegårdsmonumenter. 1) 1880, over seks danske soldater, døde 1848 og 1864⁶⁵. 2) 1921, over 21 sogneboere faldne i verdenskrigen 1914—18. Stenen havde tidligere tjent som dæksten over et kammer i langdyssen »Mærkerhøj«, øst for Brandsbøl skov¹¹.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Hagenbjærg præstearkiv: Ba 1—3. 1779—1812, 1806—58, 1864—87. Embedsbøger. — Bd 4. Sager vedr. kirkebygning og inventar. — Ca 1. 1742—1800.

Kirkeregnskabsbog. — Ca 2. 1768—1820.

Div. år. Kirkeregnskaber med bilag. —

Sønderborg provstearkiv (efter 1879): 1879—1919. Sager ang. de enkelte sogne. Hagenbjærg, Hørup, Kegnæs. — *Als norske hrd.s provstearkiv:* 1742—1876. Sager vedr.

Hagenbjærg sogn. — *Als norske hrd.s kirkeinspektorat:* 1734/35—40/41, 1799—1818, 1819—40. Kirkeregnskaber med bilag. Hagenbjærg sogn. — 1788—1874. Sager vedr. kirke- og skolevæsenet i Hagenbjærg sogn.

— *Alsiske kirkeregnskaber:* 1730—41. Ha-

genbjærg. — *Biskoppen over Als og Ærø:* Sager ang. de enkelte sogne. 1640-1684. Asserballe, Augustenborg, Egen, Hagenbjærg og Hørup. — *Overdirektionens arkiv (Als):* 1760—1863. Kirkelige sager vedr. Egen og Hagenbjærg sogne. — *RA. Rtk. Revid. rgsk. Kirkeregnskaber.* Nyborg provstis kirkeregnskaber 1662—74. — Se i øvrigt arkivalier for Sønderborg provsti i almindelighed p. 2051. — *Ved embedet:* Hagenberg Kirkeforstanderskabs Forhandlings Protocol 1870 ff. — *Chronik* 1903 ff. — Kirkeklokkecirkulære 1918 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen 1910, P. Kr. Andersen 1941 (inventar, pulpitur), E. Lind 1954 (kalkmalerier), Mogens Larsen 1960 (forundersøgelse af inventar) og Carl Bjerring 1960 (istandsættelse af gulv og inventar). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller 1959, Erik Moltke 1959, 1960 og Vibeke Michelsen 1960.

Pastor Chr. Knudsens samlinger (heri uddrag af dagbog tilh. boelsmand Peder Thomsen i Elsmark, ført af hans fader og bedstefader 1748—1835) (Kgl. Bibl. Ny kgl. saml. 2683 4to. III). — Lærer Chr. Riis' optegnelser [lærer i Hagenbjærg 1899—1920] (ved embedet). — Fra Hagenbjærg Sogn, Als. Ved Pastor T. R. S. Nehm, påbegyndt 27. dec. 1937 (ved embedet).

Haupt II, 399. — J. Raben, i *Fra Als og Sundeved*, I. 1926, p. 7 ff. og XIX, 1941, p. 33.

¹ Acta pontificum danica 23. maj 1507; jfr. brev o. 24. juni 1347, hvori kirken tilstås afladsrettigheder. ² Raben p. 11. ³ Hofmans Foundationer VI, 1760, p. 215. ⁴ Raben XIX, 33 f. og Danske Sagn III, 1931, p. 109. ⁵ Smst. p. 59. ⁶ Als nr. hrd.s provstearkiv: 1742- 1876. Sager etc. ⁷ Ifølge lærer Riis' optegnelser blev kirkegården 20.

L. L. 1959

Fig. 25. Hagenbjærg. Gravsten over pastor L. Wegerslev og hustru (p. 2584).

marts 1810 reguleret for Brandsbøl, Lunden og Elsmark, 1811 for Hagenbjærg og Lavensby; jfr. under 1810 (kronik).⁸ Overdirektionens arkiv (Als); 1760—1863. Kirkelige sager etc.⁹ Hagenberg Kirkeforstanderskabs Forhandlings Protocol 1870 ff.¹⁰ Als nr. hrd.s kirkeinspektorat: 1734—1840, div. år. Kirkerøgsk. med bilag.¹¹ Lærer Chr. Riis' optegnelser.¹² Hagenbjærg præstearkiv: Ca 1. 1742—1800. Kirkeregnskabsbog.

¹³ Fyns stiftsøvrighed: 1708—95. Als kirkers øgsk.¹⁴ RA. Rtk. Revid. øgsk. Kirkerøgsk. Nyborg provstis kirkerøgsk. 1662—74.¹⁵ Alsiske kirkerøgsk.: 1730—41 etc.¹⁶ Dagbog 1748—1835; i pastor Knudsens saml.¹⁷ Pastor Chr. Knudsens saml.¹⁸ RA. Rtk. Ekspeditionskontoret f. slesv. sager 1841—48. F. 49. Div. sager vedr. de kgl. kirker på Als og Ærø 1835—49. Læg vedr. Hagenbjærg tårnbyggeri indtil 1835.¹⁹ Als nr. hrd.s kirkeinspektorat: 1788—1874. Sager vedr. kirke- og skolevæsenet etc.²⁰ Overdirektionens arkiv (Als): 1834—63. Bygningssager. Kirkeinventar.²¹ Fyns bispearkiv: 1786—1807, 1808—19. Alsø nr. hrd.s breve.²² Hagenbjærg præstearkiv: Ca 2. 1768—1820. Kirkerøgsk. med bilag.²³ Jfr. Raben p. 8 ff.²⁴ I pakken (note 18) findes fem tegninger fra følgende: 1) tømrer Nis Marcussen 1827, 2) P. Bielfeld, Slesvig 1928 (»en smagfuld Tegning i Form af Frue Kirketaarn i København«), 3) landbygmester Meyer 1832 (påvirket af C. F. Hansen), 4) bygmester Christian Jensen, Nordborg, 1832 (afhængig af den da afdøde Nis Marcussen) og 5) C. F. Hansen 1833 (to forskellige opstalter, udarbejdet som kritik af Meyers tegning). — Endelig findes ved embedet plan og opstalt til Bielfelds projekt.²⁵ 1852 leverede arkitekt Zeltner, Kbh., tegning og overslag [kendes ikke] (note 8); jfr. brev af 22. marts 1856 m. fl. i RA. Kortsamlingen. Krigsministeriets aflev. Mappe 26. Slesvigske kirker (tidligere Winstrups arkiv Bb v).²⁶ Grotrians tegning findes ved embedet.²⁷ Udat. brev i RA. Kortsamlingen etc. (se note 25).²⁸ Nu ukendte (note 25, sidste del).²⁹ Hagenbjærg præstearkiv: Ba 1—3. 1779—1887. Embedsbøger.³⁰ Glaserede tagsten fra Lübeck blev oplagt i syd 1747 (note 12).³¹ Mange stumper findes i korets hvælvlommer.³² Ifølge lærer Riis' optegnelser så man på en bjælke, før gipsloftet blev lavet, årstallet 1616.³³ E. Linds indb. 1954.³⁴ Samme og brev af 20. aug. 1956 (NM).³⁵ Hagenbjærg præstearkiv: Bd 4. Sager vedr. kirkebygning og inventar.³⁶ Raben p. 14 ff.; jfr. øgsk. med kvittering (note 10) samt RA. Rtk. 1. slesv. kontor 1773—1841. E 31 II. Journalsager vedr. de kgl. kirker på Als og Ærø omhandlende gratifikationer 1830—38.³⁷ Als nr. hrd.s kirkeinspektorat: 1820—85. Kirkerøgsk. og -bilag.³⁸ Raben p. 15.³⁹ Jfr. under 1778 (note 22).⁴⁰ Jfr. skrivelse fra kirkeinspektoratet af 23. april 1851 til etatsråd Thomsen (NM) samt under 1850 (note 8).⁴¹ Mus. nr. 11584—87.⁴² RA. Rtk. 1. slesv. kontor 1773—1841. E. 32. Div. sager vedr. de kgl. kirker på Als og Ærø 1827—34. Øgsk. for Nordborg amts kirker 1832.⁴³ En lysstage repareredes 1847 for 1 rbd. af J. Fr. Petersen og Jens Hansen (note 37).⁴⁴ Gave fra fru M. Clausen.⁴⁵ I bebudelsesrelieffet ses et lille barn i strålekrans svævende over engelens hoved; i relieffet af fødselen ligger barnet på et bord, hvorunder et hus med redskaber, og i dåbsscenen har Gud fader hue på.⁴⁶ Ved Mogens Larsen.⁴⁷ Stafseringen er dateret ved en sortmalet indskrift på vægfågets postamentfelt: »Prædikestolen er opmalet i August 1863 af H. Johnsen Maler i Nordborg«. I frisefeltet her står med blyant: »A. M. Petersen 1875« (se note 6) samt på det glatte hængebrædt: »Kirken er opmalet i Oktober og November 1875 af A. M. Petersen Maler i Nordborg H. Johnsens Efterfølger«. ⁴⁸ Et stade med årstallet findes nu i Hagenbjærg kro, og en låge ligger over skibets sydмур. ⁴⁹ Ifølge lærer Riis' optegnelser var der i koret tidligere to bænke, hver med plads til to personer, til kirkeværgernes damer. Ved bryllupper sad bruden i den ydre og begge brudesmykkeskerne i den indre stol; begge stole var anbragt forhøjet, så man overalt i kirken kunde se bruden. ⁵⁰ 1772 nævnt (note 22). ⁵¹ SJAarb. 1942, p. 179. ⁵² Else-Marie Boyhus: Orgeldispositioner fra Sønderborg amt, i SJAarb. 1961, p. 241 og 246. ⁵³ Jfr. Abildgaards dagbog p. 144, der omtaler hans kostbare bibliotek m.m. ⁵⁴ Raben p. 23. ⁵⁵ 1605 omtales to kirkeagre på Brandsbøl mark, som kaldes »Klockstreng Ager«, hvilke Rasmus Pedersen i Brandsbøl bruger og haver

tilførn holdt strenge til klokken derfor, dog får kirken ikke nu nogen rettighed deraf. Jfr. Raben XIX, 86 og Gunnar Knudsen, i Namn och Bygd XXII, 89. ⁵⁶ SjøKirkeklokker p. 11. ⁵⁷ Raben p. 12 f. ⁵⁸ Klokken er derfor formentlig oprindelig støbt til Ulkebøl kirke. ⁵⁹ Th. Hach: Lübecker Glockenkunde, Lübeck 1913, p. 264. ⁶⁰ Egen præstearkiv: Ca 4. (1750), 1886—98. Regnskabs- og optegnelsesbog. ⁶¹ Kontrakt (note 22); jfr. note 57. ⁶² VII, 440. ⁶³ Jfr. Raben p. 31. ⁶⁴ Under 1841 (note 6). ⁶⁵ Kriegergrave p. 65 og Raben XIX, 47 f.

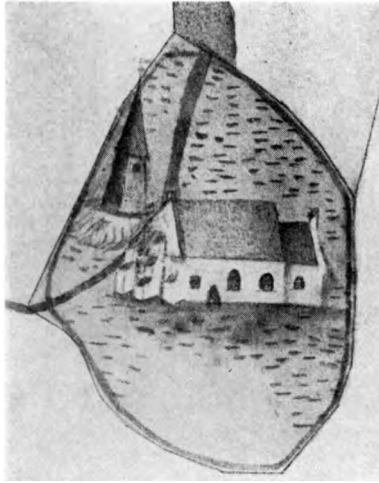

Fig. 26. Hagenbjærg. Udsnit af matrikelkort 1725. Ved embedet (p. 2564 f.).